

A. J. Andersson på Orrnäs

Av Erik Orrenius

Någon gång på 1840-talet flyttade Anders Persson från Ölmstad socken, söder om Gränna, till Ödeshög, där han inköpt Svembs Bossgård. Han blev senare rusthållare, vilket betydde att han var skyldig att hålla häst och karl med utrustning till indelningsverkets förfogande mot viss lättnad i grundskatten, d. v. s. en ränta, som det ålåg innehavare av i mantal satt jord att erlægga till Kronan. Rusthållare kallas han också på gravstenen på Ödeshögs kyrkogård.

Anders Persson hade i sitt äktenskap med Brita Jansdotter en son Anders Johan, född i Ölmstad den 22 januari 1840, som således i 8-årsåldern blev Ödeshögsbo och östgöte och det är om honom, som denna artikel skall handla.

Hur och var Anders Johan gick i skola har jag ej kunnat utröna men säkert är, att han hade lätt för sig, ty han skaffade sig kunskaper, som gjorde att han blev både en skicklig affärsman och en betrodd kommunalman.

Från Svemb till Orrnäs

Fram till 30-årsåldern torde han ha nedlagt sina krafter på Svembs Bossgård men år 1873 inträffade en händelse, som blev av största betydelse för Johan Anderssons vidare öden. På granngården Orrnäs residerade sedan år 1871 baron Axel Rudebeck, vilken uppgives ha varit mycket oerfaren som jordbrukare och därför ofta frågade sin granne till råds

Sjöströpp har den klassiska herrgårdens vackra linjer.

om bästa sätt att bruka jorden. Redan 1873 hade Rudebeck fått nog av en lantbrukares bekymmer och han ville därför arrendera ut Orrnäs till sin granne Johan Andersson. Ett detaljerat arrendekontrakt upprättades den 22 januari 1873 (Johan Anderssons födelsedag) mellan Axel Rudebeck och "nämndemannen And. Joh. Andersson i Svembs Bossgård". Bland bestämmelserna i kontraktet kan omnämnas, att det bl. a. ålåg arrendatorn att odla upp den s. k. krogarängen, d. v. s. den åker som ligger utmed ån mellan "Röda Krogen" och gårdens ekonomibyggnader samt att det ålåg arrendatorn att låta gårdens trädgårdsmästare tillse, att jordägarens faders grav å Stora Åby kyrkogård "hålles snygg och ren från ogräs samt i övrigt väl vårdad". Det blev emellertid inget av arrendet. Efter någon månad kallade baron Rudebeck sin granne till sig och omtalade, att han beslutat sig för att sälja Orrnäs. Då Johan Andersson förvånad frågade, vem som skulle köpa gården, svarade Rudebeck: "Jag har tänkt, att du skulle göra det". När Johan Andersson slog ifrån sig och förklarade, att det hade han ingen möjlighet att göra, sade Rudebeck: "Jo, jag har funnit, att Du är en duktig karl och jag har fullt förtroende för Dig" och så köpte Johan Andersson 1874 med hjälp av hypoteks- och andra lån Orrnäs med i sambruk varande Öninge Västergård och Lyckan jämte bränneri, två mjölkvarnar, såg och Orrnäs manufakturmedja för 78.800 kronor. Lånen återbetalades på cirka 20 år och när gården var gravationsfri, kände han sig särskilt belåten och sade till sina söner: "Nu är Orrnäs mitt". På den tiden var man i motsats till vad som nu är fallet rädd för att sätta sig i skuld och försökte snarast möjligt få gårdarna skuldfria.

Efter köpet av Orrnäs började ett uppbyggnadsarbete för den driftige jordbrukaren. De flesta byggnader var tämligen förfallna och den nye ägaren byggde ny ladugård och stall, nytt sädesmagasin och rustade upp mangårdsbyggnaden. Då det var dåligt med avverkningsbar skog till Orrnäs, köpte han senare Börstabil i Ödeshögs skogsbygd och anlade där en såg och drev sågverksrörelse samt exporterade också virke till Hamburg, vilket utskeppades från Stava hamn. När den smalspåriga järnvägen mellan Vadstena och Ödeshög kom till år 1888, infordrades anbud å byggandet av nio stationshus utefter järnvägslinjen och Johan Andersson lämnade i konkurrens med traktens byggmästare det lägsta anbudet och blev antagen som entreprenör. Han lät då själv såga erforderligt timmer vid sågen i Börstabil och hans söner och anställda fick med hästar transportera virket till de olika stationerna mellan Ödeshög och Vadstena.

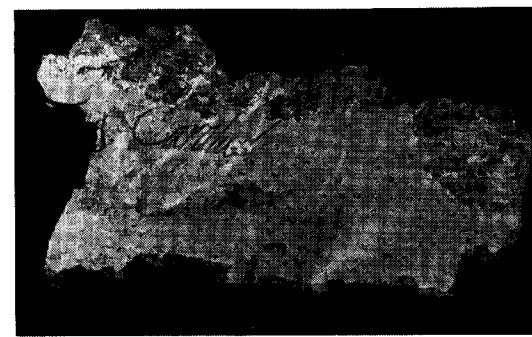

A. J. Andersson på Orrnäs (1840—1921),
bondpojken som blev storgodsägare.

Dramatik kring järnvägsbygge

När järnvägen skulle anläggas, hölls för övrigt sammanträden i kommunerna för att förmå dessa att teckna aktier i järnvägsbolaget. Vid kommunalstämman i Ödeshög år 1886 talade sparsamhetsivraren, komminister Snellman, mot att kommunen skulle satsa några pengar i järnvägsbolaget och hade agiterat ihop många motståndare till att kommunen skulle satsa pengar i ett så äventyrligt projekt som en järnväg. Järnvägsivrarnas talan fördes av kantor Rickard Petersson och Anders Johan Andersson i Orrnäs. Johan Andersson förklarade sig villig att ensam satsa 10.000 kronor på villkor, att ändstationen förlades till Sjöstorp, vilken gård han då nyss inköpt. Detta förslag väckte järnvägskommitterades intresse, ”då därigenom en fjärdingsväg räls skulle inbesparas och man ändå kunde räkna med ortens frakter”. Efter Anderssons inlägg beslöt extra kommunalstämman raskt att kommunen skulle teckna 10.000 kronor, väl medvetna om en järnvägs betydelse för Ödeshög såsom handelsplats. A. J. Andersson tecknade också samma belopp. Det berättas, att när Johan Andersson köpt Sjöstorp och talade om detta för sin maka Karolina Andersson, förebrådde hon honom, att han lade under sig för mycket och fick då till svar, att gården, som såldes exekutivt, blev så billig, ”så att jag kunde ej låta bli”.

Till Orrnäs hörde också bränneri och det där av potatis och säd tillverkade råbrännvinet skulle rensas, vilket skedde vid spritfabriken i Motala, som ägdes av den s. k. Motalakungen John Andersson. Denne var en mycket stram person och behandlade sina leverantörer brännvinsbrännare överlägset. Detta föranledde Johan Andersson att själv bygga en spritfabrik, vilken emellertid förlades till Hjo i Västergötland, då det vid den tiden fanns flera brännerier i Västergötland än i Östergötland och det gick lätt att medelst båt från Hästholmens hamn transportera råspriten från brännerierna i Östergötland till Hjo. Andersson hade på sin tid varit den drivande kraften för att åstadkomma en hamnanläggning i Hästholmen. Som chef för spritfabriken i Hjo placerades äldste sonen Karl Andersson och denna spritfabrik existerade till år 1910, då den såldes till Reimersholms Spritfabriks AB i Stockholm, som efter några år lade ned den. Anders Johan Andersson representerade också under många år Östergötlands bränneriägare vid de sammanträden, som hölls med skåningarna för att bestämma priset på brännvin m. m.

Carl XI namnteckning har
nyligen anträffats på Sjö-
storp. Det är okänt hur den
kommit dit. Fotografierna i
denna artikel — utom per-
sonbilden — är tagna av
Harry Bergenblad.

Patriarkalisk husbonde

Mot sina underlydande var Johan Andersson en patriarkalisk och sträng husbonde men han ömmade också för dem och hjälpte dem på alla sätt, när de hade det svårt. Därom vittnar bl. a. den donation, som han gjorde för inköp av skor till fattiga skolbarn i Ödeshög med företräde för dem som bodde i Orrnäs och Sjöstorp. Det fanns inga skolskjutsar på den tiden och att gå flera kilometer till skolan slet hårt på skodonen. Ett bevis för att han uppskattade de som hjälpt honom i arbetet var också, att han ända till sin död kom ihåg de som levde eller deras änkor med julklappar i form av ett kilo kaffe och ett kilo socker, vilket särskilt uppskattades under krigsåren 1917—1918. Notisen i Östgöta-Bladet om hans hustrus Karolina Andersson begravning i Ödeshögs kyrka slutar med följande rader:

”Patron A. J. Andersson lät icke blott bespisa de fattiga i Ödeshögs, Stora Åby och Källstads socknars försörjningshus med en riklig middag och kaffe utan överlämnade jämväl till utdelning åt hvar och en inom samma socknar varande understödstagare en penning. Samtliga kvinnliga tjänare äfvensom tjänares hustrur hade på herr A:s bekostnad erhållit svarta klänningar. De, som ej voro i behof däraf, erhöilo motsvarande penningbelopp.”

Trots att Johan Andersson hade mycket att bestyra med sina gårdar, bränneriet, trävarurörelsen och annan affärsverksamhet fick han tid över att i stor utsträckning ägna sig åt kommunala förtroendeuppdrag och allmänna värv. Redan under sin tid i Svembs Bossgård blev han i 30-årsåldern vald till nämndeman och efter en period som nämndeman blev han utsedd till häradshövding i Lysings härad, en hederstitel som brukar tillkomma den till tjänsteåren äldste nämndemannen men den stränge häradshövding Kock förklarade, att han kunde icke finna någon värdigare till denna titel än Andersson i Orrnäs.

Han var ordförande i kommunalstämma och i skolråd. Med tiden blev han även vald till landstingsman och bevistade ett stort antal landstingsmöten. I ett urklipp ur en Vadstenatidning, där landstingsmännen presenteras för läsarna, sägs det om A. J. Andersson i Orrnäs:

”Han är en man af den gamla bondetyper och fastän han kanske har mera att styra med och skryta med än mången herreman, synes han dock inte svag för äran att få spela storpatron. Inom tinget har han hedrats med flera förtroendeuppdrag, är lifligt intresserad af dess förhandlingar och ingriper ej ogera i debatten. Någon väl-

talare är han icke men hans anföranden utmärka sig för en praktisk syn på förhållandena och följas med uppmärksamhet. Särskilt synes han vara mån om att kommunerna icke skola göras till marionetter i landstingets händer utan att äfven de skola få ha ett ord med i laget, där man så hafva kan."

Han stod också på förslag till riksdagsman och deltog såsom ivrig tullvän aktivt i tullstriden på 1890-talet då han var ledamot av Lysings härads valkretskommitté för protektionister.

Kyrkans vän och donator

Ett alldeles särskilt intresse ägnade Johan Andersson Ödeshögs kyrka, där han var kyrkvård under mer än 25 år och under denna långa tid försummade han sällan någon gudstjänst. Till hans bästa vänner hörde också kyrkoherdarna i Stora Åby och Ödeshög Johan Fredrik Hähl, sedermera pastor primarius i Stockholm, och kontraktsprosten G. A. Tranér. Hans intresse för kyrkan tog sig också uttryck i flera donationer till kyrkans prydnad, bl. a. en ljuskrona av kristall, två sjuarmade ljusstakar av silver och en förgylld pendyl. Han lät också år 1911 bekosta omgjutningen av den största ringklockan i tornet.

På hösten 1902, när Johan Andersson blivit änkeman, arrenderade han ut Orrnäs och Sjöstorps egendomar till sonen Oscar och flyttade till Sjöstorp och ägnade sina krafter först åt Lysings härads folkbank och sedan denna bank gått upp i Sydsvenska banken åt denna banks avdelningskontor i Ödeshög, där han var bankdirektör. Han hade i slutet av 1800-talet varit med om att bilda Lysings härads folkbank och när denna bank i början av 1900-talet gick upp i Sydsvenska Kreditaktiebolaget, hade han blivit chef för denna banks avdelningskontor i Ödeshög och uppehöll denna befattning samt förtroendeuppdraget som kyrkvård till år 1918.

År 1913 flyttade han från Sjöstorp till en nyuppförd villa, "Villa Ro" i Ödeshögs samhälle och där slutade han sitt verksamma liv den 6 februari 1921. Vid jordfästningen den 12 februari samma år bars hans kista av åtta medaljerade trojänare och officianten komminister Johan Wernborg yttrade bl. a.: "Genom praktiskt förutseende, klok beräkning och seg ihärdighet arbetade han sig snart upp till en oberoende ställning. Med aldrig svikande intresse har han ägnat sina krafter åt Ödeshögs kommun, inom vilken han innehaft så gott som alla förtroendeuppdrag". Vid hans grav framfördes kommunens tacksamhet bl. a. av kassören Emil Björkman i ett versifierat anförande som slutade med följande strof:

*"Din livsgärning aldrig skall glömmas
av bygden, där verkat Du har
i tacksamma hjärtan skall gömmas
hur ädel och redbar Du var."*